

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПКУДК 338-439.02
ББК 65,32:333П

Б. Я. КУЗНЯК,
доктор економічних наук, професор
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка,
Першотравневий пр., 24, 36011, Полтава, Україна

**ОРГАНІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО — ОСНОВА ЗДОРОВ'Я
ЛЮДЕЙ І ПРИРОДИ**

Запропоновано форми і методи сприяння розвитку органічного сільського господарства, споживанню органічної продукції та її легалізації через довготривалу концепцію маркетингу. Наголошено на необхідності розроблення комплексу нормативно-правових актів, які б сприяли реалізації положень Закону України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини". Визначено основні принципи та умови органічного виробництва, шляхи вирішення існуючих проблем його розширення.

Ключові слова: органічна продукція; маркетинг; інновації; мінеральні й органічні добрива; сівозмінна; навколишнє природне середовище; гумус.

Бібл. 10.

UDC 338-439.02
BBC 65,32:333P

BOGDAN KUZNYAK,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University,
24, Pershotravnevyy Ave., Poltava, 36011, Ukraine

**ORGANIC PRODUCTION IS THE BASIS OF HEALTH
OF PEOPLE AND NATURE**

The author proposes forms and methods of promoting the development of organic agriculture, consumption of organic produce and its legalization through the long-term marketing concept. It is emphasized on necessity to develop a set of normative legal acts that would facilitate the implementation of provisions of the Law of Ukraine "On production and circulation of organic agricultural products and raw materials". The basic principles and conditions of organic production and ways of solving the existing problems of its expansion are determined.

Keywords: organic products; marketing; innovation; mineral and organic fertilizers; crop rotation; environment; humus.

References 10.

Інтенсифікація сільського господарства, яка спостерігається протягом багатьох років, застосування мінеральних добрив, пестицидів, отрутохімікатів та інші негативні чинники призвели до руйнування родючого шару ґрунту і найціннішої його складової — гумусу. Так, за останні 100 років вміст гумусу (комплекс різних органічних з'єднань, запас поживних речовин, утворених у процесі життєдіяльності ґрунтових організмів) зменшився з 13–14% до 3–5%, причому лише за остан-

© Кузняк Богдан Ярославович (Kuznyak Bogdan), 2018; e-mail: irusha21@ukr.net.

ні п'ять років – на 0,04% [1]. Це значно погіршило умови життєдіяльності ґрунтових мікроорганізмів, які забезпечують діяльність органічних речовин, живлення сільськогосподарських рослин, знизило якість вирощеної продукції, що негативно позначається на здоров'ї людей. Виходом з цієї складної ситуації є перехід до органічного ведення сільського господарства.

Питанню органічного виробництва присвячено праці В. Артиша, А. Говарда, Ю. Лупенка, Ю. Губені, С. Антонця, О. Скидана, М. Шикучи та інших. Однак проблеми подальшого його розвитку в Україні залишаються недостатньо вивченими і вимагають дослідження, зокрема – удосконалення організаційних засад органічного виробництва шляхом запровадження концепції маркетингу, який є складовою ринкової економіки, що формується в Україні та передбачає орієнтацію споживача на найкраще задоволення його потреб. Тому стає очевидним використання маркетингу у виробництві органічної продукції на основі інновацій.

Інновація (innovation) означає застосування у виробництві нової технології з метою випуску більш якісної продукції з деякими унікальними властивостями і перевагами над аналогічними товарами конкурентів. У сільському господарстві таким товаром є органічна продукція, яка не шкодить здоров'ю людей і природі, адже при її виробництві не застосовують хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків) та генетично модифікованих організмів [2, с. 99].

У літературі для такої продукції використовуються різні назви-синоніми: органічна, біологічна, екологічно чиста. Маркетинг покликаний переконати покупця в корисності й доцільності придбання і споживання саме органічної продукції, яка є запорукою його здоров'я. Крім того, при її виробництві зберігається навколишнє середовище, не забруднюється природа (земля, вода, повітря).

На сучасному етапі органічне виробництво дедалі більше набуває стратегічного напрямку в розвитку сільського господарства. Так, у 2010 р. органічна продукція вироблялась у 160 країнах світу на площі більш як 37 млн. га, з яких 33% припадали на Австралію та Океанію, 27% – на Європу, 10% – на країни, що розвиваються *. З 2007 по 2010 р. площа, зайнята під органічне виробництво, збільшилась у США з 1736 тис. га до 1948,1 тис. га, в Аргентині – з 2778 тис. га до 4177,7 тис. га, у Туреччині – з 1242,6 тис. га до 3837,8 тис. га, у Франції – з 5571,3 тис. га до 8454 тис. га [3].

У 2015 р. органічна продукція вироблялась уже у 179 країнах на площі 50,9 млн. га, або 1,1% сільськогосподарських угідь [4, с. 23]. За даними статистики, у 2016–2017 рр. обсяг ринку сертифікованої органічної продукції перевищив 100 млрд. дол. [5, с. 21]. Таке зростання обсягу виробництва органічної продукції зумовлене, по-перше, піклуванням про здоров'я людей, а по-друге, прагненням зберегти природу, родючість землі та навколишнє середовище.

Перехід до органічного сільського господарства регулюється відповідним законодавством. Так, у ЄС постановою про екологічне сільське господарство і маркування його продукції та продуктів харчування передбачаються невикористання хімічних засобів як у виробництві, так і при переробці харчових продуктів, дотримання стандартів продукції та контроль над її маркуванням. У Постанові Ради ЄС 834/2007 від 28.06.2007 р. про виробництво та маркування органічної продукції та скасування Регламенту ЄЕС № 2092/91 сказано, що органічне виробництво – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує

* Отчет по исследованию “Анализ и рекомендации по развитию экспорта органической продукции стран Центральной Азии” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.car-rec.net/userfiles/car_organic_market_survey_findings_2012.pdf.

в собі найкращі практики з огляду на збереження навколишнього природного середовища.

Рівні біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів і сучасних методів виробництва мають відповідати певним вимогам до продуктів, виготовлених із застосуванням речовин і процесів природного походження. Цих вимог намагаються дотримуватись і виробники органічної продукції в Україні, оскільки більша її частина (70%) експортується до країн ЄС. У Законі України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” вказано, що виробляти таку продукцію (сировину) може фізична чи юридична особа, котра отримала високу оцінку відповідності свого виробництва, має необхідний сертифікат і входить до реєстру виробників.

В Україні внутрішній споживчий ринок органічних продуктів було започатковано у 2006–2007 рр. У 2008 р. він становив 600 тис. євро, у 2009 р. – 1,2 млн. євро, у 2010 р. – 2,4 млн. євро, у 2011 р. – 5,1 млн. євро [2, с. 160]. Станом на червень 2017 р. в Україні налічувалося 420 сертифікованих господарств, які виробляли органічну продукцію (2% українського ринку харчування) на площі 421,5 тис. га (1% від загальних сільгоспугідь). Україна посідає 11-те місце серед європейських країн з виробництва органічних продуктів і 5-те – з нарощування обсягів виробництва [4, с. 24; 6; 7]. Лідирують у країні Полтавська та Вінницька області. Певні здобутки мають також фермери Одещини, Херсонщини та Харківщини [2].

Деякі зрушення в розвитку органічного виробництва окреслились у Дніпропетровській області, де державна адміністрація разом з обласною торгово-промисловою палатою започаткували серію навчально-пізнавальних семінарів “Питання розвитку ринку органічної та екологічної продукції в Україні та світі” [3]. На початку 2017 р. відбулися засідання в Царичанському та Новомосковському районах, куди запросили керівників фермерських господарств, які займаються вирощуванням овочів, фруктів, виробництвом молока, м'ясопродуктів, меду. Тут їх ознайомили з тонкощами органічного виробництва і пояснили його переваги порівняно з традиційним, а також розповіли про те, що необхідно робити вже сьогодні, щоб у перспективі набути статусу органічного господарства. На Полтавщині етап переходу на органічне виробництво (загальною площею 3,5 тис. га) розпочався у 1976 р. і завершився в 1992 р. – нині це очолюване С. Антонцем ПП “Агроекологія” в Шишацькому районі.

Такий тривалий перехідний період (15 років) зумовлений тим, що за цей час потрібно було повністю звільнити поле від бур'янів механічним і біологічним методами. Також необхідно було перейти до мінімізації обробітку ґрунту на глибину не більше 11 см (з 1995 р. господарство перейшло на обробіток ґрунту під усі культури на глибину 4 см [6, с. 21]), а також максимального насичення поверхневого шару землі органічними рештками та добривами, подрібненими частками побічної продукції, сидератом, соломною [2, с. 241].

Важливий елемент системи органічного землеробства – використання у сівозміні багаторічних трав, які підвищують родючість ґрунту, покращують його структуру, зберігають запаси вологи, протидіють ерозії, запобігають забур'яненості посівів, оздоровлюють поля, є вдалим попередниками зернових культур, цінними кормовими культурами, економлять кошти [6, с. 307–309]. На переконання С. Антонця, якщо скласти список факторів (земля, волога, техніка, кліматичні умови тощо), що впливають на органічне (і не тільки) землеробство, то на першому місці за значенням буде волога, а на другому – організація праці [6, с. 109].

“Агроєкологія” спеціалізується на “чистому” вирощуванні соняшнику, зернових і зернобобових культур (у тому числі кукурудзи на зерно), кормовиробництва, а у тваринництві – на молочному скотарстві, виробництві яловичини та розведенні племінного молодняка ВРХ. Тваринництво забезпечує господарство щоденними грошовими доходами, збільшує зайнятість населення. Відходи тваринництва (гній) застосовуються для ведення органічного землеробства.

У 2011 р. “Агроєкологію” було сертифіковано щодо виробництва гречки, соняшнику, жита, ячменю, озимої пшениці, вівса, люцерни, еспарцету, реалізації гречаної, манної, пшеничної та перлової круп, м'ясо-молочної продукції. Згідно із сертифікатом WII-0033-03, продукція підприємства відповідає вимогам Постанови Ради ЄС W834/2007 та Постанови Ради ЄС W889/2008 [2, с. 233]. У результаті розвитку органічної системи землеробства в ПП “Агроєкологія” значно підвищились урожайність усіх сільськогосподарських культур, продуктивність тваринництва, поліпшився фінансовий стан господарства.

Якщо в 1971–1975 рр. (до органічного виробництва) врожайність зернових становила 26,1 ц/га, то в нових умовах ситуація змінилася на краще: в 1991–1995 рр. – 46,1 ц/га; у 2006–2010 рр. – 41,7 ц/га; у 2012–2016 рр. – 43,7 ц/га. За даний період подвоїлась урожайність соняшнику, цукрових буряків та овочевих культур * [6, с. 153]. Цьому сприяло те, що за роки застосування системи органічного виробництва вміст гумусу, який є головним показником родючості ґрунту та ефективності нових технологій, збільшився на полях господарства на 0,53–1,57% [6, с. 154]. Рентабельність рослинництва в господарстві у 2014–2016 рр. удвічі перевищила цей показник у сільськогосподарських підприємствах України **.

В умовах нової системи землеробства значно покращилися показники у тваринництві. Цьому сприяло зміцнення кормової бази власного виробництва. Якщо у 1971–1975 рр. надої молока на одну корову в середньому становили 2572 л на рік, то у 2001–2005 рр. – 5090 л, а у 2012–2016 рр. – 6395 л. Середньодобовий приріст живої ваги молодняка ВРХ у 1971–1975 рр. був на рівні 450 г, у 2001–2005 рр. – 589 г, у 2012–2016 рр. – 679 г. За ці роки значно поліпшилися якість продукції та її рентабельність: молока – на 51%, яловичини – на 48,3% *** [6, с. 154]. До речі, в сільськогосподарських підприємствах України рентабельність виробництва молока у 2012–2014 рр. становила 8,9%, а м'яса ВРХ – була збитковою (–36,2%) ****.

Відмова від традиційного орного землеробства і перехід на безплужну систему обробітку землі в ПП “Агроєкологія” привели до зменшення використання пального більш як у 4 рази, пестицидів – у 5–8 разів (обробляється лише насіння зернових) ***** [2, с. 155].

У нових умовах господарювання фінансові показники ПП “Агроєкологія” значно поліпшилися. У 2005 р. валова продукція підприємства становила 16980 тис. грн., у 2010 р. – 61940 тис. грн., а у 2016 р. – 63961 тис. грн. Виробництво валової продукції на одного працюючого збільшилося з 34,3 тис. грн. у 2005 р. до 149,4 тис. грн. у 2016 р. [6, с. 155], що є в 4,6 раза більшим, ніж у середньому по сільському гос-

* Річні звіти ПП “Агроєкологія” за 2012–2016 рр.

** Річні звіти ПП “Агроєкологія” за 2012–2016 рр.; Статистичний щорічник України за 2016 рік. – С. 123.

*** Річні звіти ПП “Агроєкологія” за 2012–2016 рр.

**** Статистичний щорічник України за 2016 рік. – С. 124.

***** Річні звіти ПП “Агроєкологія” за 2012–2016 рр.

подарству України *. У цілому ПП “Агроєкологія” працює досить ритмічно, стабільно, із зростаючою продуктивністю, забезпечує роботою 400 працівників, своєчасно виплачує заробітну плату, яка у 2016 р. на одного працюючого становила 4020 грн., тоді як у сільському господарстві України вона дорівнювала 2340 грн. **.

На Полтавщині органічним виробництвом займається агрофірма “Україна”. Тут щороку збирають не менш як 50 ц/га зернових навіть в екстремальних умовах. До речі, вся продукція – екологічно чиста, про що свідчать відповідні державні сертифікати. А це тому, що господарство вже давно відмовилося від застосування хімікатів. Його м’ясо-молочна продукція повністю йде на виготовлення дитячого харчування. Те, що в цьому господарстві виробляють органічну продукцію, підтверджує той факт, що навіть зайці мігрують із “захімічених” сусідніх земель на поля агрофірми “Україна”, щоб поласувати якісними післяжнивними залишками. Господарство зі своєю продукцією виходить на європейський ринок.

У 2017 р. агрофірма “Україна” з кожного гектара землі збрала 50 ц зернових. Вона має здобутки не тільки в рослинництві, але й у тваринництві. Тут тримають 2120 голів ВРХ, у тому числі 700 корів, від кожної з яких у 2017 р. надоєно в середньому по 5982 л молока. Місячна зарплата в господарстві становила у 2017 р. від 4400 до 6500 грн., а у трактористів – до 8000 грн. За кожний пай його власник отримав у 2015 р. від 6000 до 8500 грн., у 2016 р. – від 7100 грн. до 15000 грн., у 2017 р. – від 11400 грн. до 16500 грн. Крім того, пайовикам у 2017 р. видано 790 т пшениці, 470 т кукурудзи, 130 т соняшнику, 111 т цукру, 37 т борошна ***.

Важливою перевагою органічної системи землеробства є те, що тут відбувається природне відтворення родючості землі, тоді як при інтенсифікації сільськогосподарського виробництва підвищення продуктивності землі досягається за рахунок мінеральних добрив та інших хімікатів. Це призводить до забруднення навколишнього природного середовища, що негативно позначається на здоров’ї людей. На переконання С. Антонця, у виробництві сільськогосподарської продукції, як і в лікуванні людей, на першому місці має стояти турбота про їхнє здоров’я. Питання якості продуктів харчування потрібно вирішувати ще у полі та на фермі [6, с. 111].

Отримання чистої органічної продукції – це не тільки здорова їжа та здоров’я людини, але й чисті повітря, навколишнє природне середовище, родючі землі. Здоров’я людей – це здорова українська нація та запорука зміцнення Української держави. Саме тому вивчення і впровадження органічного виробництва на сучасному етапі є головними завданнями суспільства. Його необхідно покласти в основу економічного відродження агропромислового комплексу, що дасть можливість подолати не тільки екологічну, але й економічну кризу, оскільки його технологія дозволяє отримувати якісну продукцію з меншими затратами порівняно з інтенсивним землеробством.

Важливу роль у збільшенні виробництва органічної продукції відіграє маркетинг, насамперед доведення до відома якомога більшої кількості людей, що органічна продукція є кориснішою для здоров’я, оскільки не містить хімічних речовин, а її виробництво не забруднює землю, що позитивно позначається на її родючості.

* Річні звіти ПП “Агроєкологія” за 2012–2016 рр.; Статистичний щорічник України за 2016 рік. – С. 116 та 342.

** Річні звіти ПП “Агроєкологія” за 2012–2016 рр.; Статистичний щорічник України за 2016 рік. – С. 336.

*** Річні звіти агрофірми “Україна” за 2015–2017 рр.

Для переведення сільського господарства на органічне виробництво необхідно змінювати менталітет наших сільгосппрацівників, які звикли до існуючої практики господарювання з використанням хімічних продуктів, що є ризикованим порівняно з новим методом. Перехід до органічного виробництва вимагає від керівників і спеціалістів підприємств перенавчання, здобуття нових знань, додаткових зусиль, до чого не всі готові. Часто заважають інертність мислення, упереджене ставлення, що це може призвести до зниження врожайності полів і продуктивності тварин, зменшення доходу господарства. Проте все спростовується багаторічним досвідом ПП “Агроекологія”, агрофірми “Україна” і багатьох інших підприємств.

Отже, необхідно заохочувати і поширювати досвід органічного виробництва через законодавство, ЗМІ тощо. Першочерговою і головною умовою освоєння сільськогосподарськими підприємствами України маркетингу новацій є перебудова господарського мислення спеціалістів на всіх рівнях, насамперед – у первинній ланці. При цьому на перше місце повинні ставитись інтереси споживача, а не колективний чи індивідуальний егоїзм виробника. На думку С. Антонця, “щоб не шкодити собі і природі та дбати про здоров’я нації, сьогодні в господарюванні на землі треба людину ставити попереду грошей, а не навпаки” [8].

Потрібно також запровадити довготривалу концепцію маркетингу, яка б формувала новий менталітет у наших виробників, адекватний маркетинг ринкової економіки. Важлива умова освоєння маркетингу – організація навчання спеціалістів-управлінців основним принципам і методам сучасного маркетингу, підготовка кадрів – маркетологів-професіоналів.

Стимування переходу від інтенсивного землеробства до органічного зумовлено рядом причин: браком інформації про технологію та методи переходу до органічного землеробства, безпечність і переваги екологічно чистих продуктів для здоров’я людини; порівняно тривалим часом переходу до такого виробництва, який може становити 3–4 роки, тоді як при інтенсивному виробництві результат досягається протягом одного сезону; незавершеністю правової та законодавчої баз. Так, щоб Закон України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” повністю запрацював, потрібні: підзаконні акти про забезпечення фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств з боку держави на період переходу до органічного виробництва; надання пільгових кредитів і субсидій; розробка і впровадження механізму страхування ризиків; створення відповідної інфраструктури для реалізації цієї продукції, виходу на внутрішній і зовнішній ринки з органічною продукцією [5, с. 120].

Для розвитку органічного виробництва в Україні необхідно врегулювати ціни на органічну продукцію. Адже якщо за кордоном націнка на таку продукцію становить у середньому 15–30%, максимум 50%, то в Україні вона може сягати 200–300%. Це зумовлене тим, що в зарубіжних країнах держава регулює ціни. Так, у Японії регулюється близько 40% споживчих цін (на рис, м’ясо-молочну продукцію, воду), а також вартість електроенергії, залізничних перевезень, медичного обслуговування, освіти. Подібне спостерігається у США, Швейцарії та інших країнах. В Україні контроль цін на продукцію то приймається, то скасовується, однак ні в першому, ні в другому випадку це позитивно не позначається на цінах – вони зростають, тому що закони не діють, оскільки держава не виконує тих функцій, які на неї покладено [9, с. 199].

Проведене в Житомирі маркетингове дослідження, яке охопило 215 респондентів, показало, що 9 з них взагалі не готові платити вищу ціну за органічну про-

дукцію порівняно із звичайною; 57 готові платити на 10% більше; 84 – на 10–30%, 45 – на 31–50%, 13 – на 51–100%, 7 – на 100% більше [10, с. 557]. Таким чином, наведені дані свідчать про те, що в Україні ринок органічної продукції є надто малим через бідне населення, кількість якого переважає. Саме тому більша частина такої продукції (70%) іде на експорт. Так, у 2016 р. експорт органічної продукції з України становив близько 300 тис. т на суму 60 млн. дол. [11, с. 9].

Висновки

В Україні створено певні передумови для переходу до органічного землеробства; нагромаджено досвід таких господарств; розроблено основні принципи органічного землеробства. Проте для прискорення розвитку органічного виробництва необхідно:

- 1) завершити формування державного законодавства і нормативно-правових норм щодо органічного землеробства;
- 2) за допомогою маркетингу поширити нагромаджений досвід і пропаганду органічного виробництва, яке позитивно впливає не тільки на здоров'я людей, але й на природу;
- 3) добитися виконання перспективного плану розвитку органічного виробництва;
- 4) заохочувати фермерів і дрібні господарства до виробництва органічної продукції через субсидії, пільгові кредити і податки та забезпечити державний контроль і гарантію якості такої продукції, обґрунтованість цін;
- 5) матеріально заохочувати сільськогосподарські підприємства займатися тваринництвом;
- 6) посилити обізнаність населення про органічну продукцію, її переваги;
- 7) запровадити органічне харчування у школах, дитячих і лікувальних закладах;
- 8) встановити державний контроль над цінами на органічну продукцію.

Список використаної літератури

1. *Нагорна О.* Через скільки років Україна може залишитися без чорноземів? // Полтавська думка. – 2011. – № 19 (860).
2. *Органічне виробництво і продовольча безпека : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. ; [під ред. О. Скидана та ін.]. – Житомир : Полісся, 2013. – 491 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf.*
3. *Гуменюк Г.Д., Баджурак О.В., Ляшенко О.К.* Органічне виробництво в світі – історія розвитку та сучасний стан (огляд) // Біоресурси і природокористування. – 2010. – Т. 2. – № 3-4. – С. 56–62.
4. *Ходаківська О.* Органічне виробництво: світові тенденції та українські реалії // Землевпорядний вісник. – 2017. – № 8. – С. 22–27.
5. *Лівіцька А.* Філософія “Органік” // АгроМаркет. – 2016. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agrotimes.net/journals/article/filosofiya-organik>.
6. *Писаренко В.М., Антоненко А.С.* Антоненко Семен Свиридович: бібліогр. покажч. наук. пр. за 1956–2015 роки. – К. : Зерно, 2015. – 480 с.
7. *Семеняк В.* Не можете допомогти сільгоспвиробнику, то хоча б не заважайте йому // Голос України. – 2016. – № 10 (6264) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/263403>.
8. *Неїжмак В.* День чи “ніч” органічного поля? // Голос України. – 2017. – № 150 (6655).

9. Кузник Б.Я. Основи економічної теорії : навч. посіб. – 3-тє вид. – Полтава : АСМІ, 2015. – 394 с.

10. Малхотра Нэреш К. Маркетинговые исследования. Практическое руководство. – 3-е изд. ; [пер. с англ.]. – М. : ИД “Вильямс”, 2003. – 960 с.

11. Трофімцева О., Прокопчук Н. Органічний ринок в Україні // Тваринництво сьогодні. – 2018. – № 2. – С. 8–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://organicinfo.ua/shared/promo/72/3/Organic_in_Ukraine_Trofimtseva_Prokopchuk-2017_UA.pdf.

References

1. Nahorna O. *Cherez skil'ky rokiv Ukraina mozhe zalyshytysya bez chornozemiv?* [In how many years can Ukraine remain without black soil?]. *Poltavs'ka dumka – Poltava thought*, 2011, No. 19 (860) [in Ukrainian].

2. Proceedings from: *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Organic production and food safety. International scientific and practical conference]. Zhytomyr, Polissya, 2013, available at: http://znau.edu.ua/media/nauka_innovation/organic/Organic_20132.pdf [in Ukrainian].

3. Humenyuk H.D., Badzhurak O.V., Lyashenko O.K. *Orhanichne vyrobnytstvo v sviti – istoriya rozvytku ta suchasnyi stan (ohlyad)* [Organic production in the world – the history of development and the current state (review)]. *Bioresursy i pryrodokorystuvannya – Bioresources and nature use*, 2010, Vol. 2, No. 3-4, pp. 56–62 [in Ukrainian].

4. Khodakivs'ka O. *Orhanichne vyrobnytstvo: svitovi tendentsii ta ukrains'ki realii* [Organic production: world trends and Ukrainian realities]. *Zemlevporyadnyi visnyk – Land Management Bulletin*, 2017, No. 8, pp. 22–27 [in Ukrainian].

5. Livits'ka A. *Filosofiya “Organik”* [“Organic” philosophy]. *AgroMarket – AgriMarket*, 2016, No. 8, available at: <http://www.agrotimes.net/journals/article/filosofiya-organik> [in Ukrainian].

6. Pysarenko V.M., Antonets' A.S. *Antonets' Semen Svyrydovych: bibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1956–2015 roky* [Antonets' Semen Svyrydovych: bibliography of scientific works for 1956–2015]. Kyiv, Zerno, 2015 [in Ukrainian].

7. Semenyaka V. *Ne mozhetе dopomogty sil'hospyrobnyku, to khocha b ne zavazhaite iomu* [Cannot help farmer, then, at least do not bother him]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 2016, No. 10 (6264), available at: <http://www.golos.com.ua/article/263403> [in Ukrainian].

8. Neizhmak V. *Den' chy “nich” organichnoho polya?* [Day or “night” of organic field?]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 2017, No. 150 (6655) [in Ukrainian].

9. Kuznyak B.Ya. *Osnovy Ekonomichnoi Teorii* [Fundamentals of Economic Theory]. Poltava, ASMI, 2015 [in Ukrainian].

10. Malhotra Naresh K. *Marketingovye Issledovaniya. Prakticheskoe Rukovodstvo* [Marketing Research: an Applied Orientation]. Moscow, PH Vil'yams, 2003 [in Russian].

11. Trofimtseva O., Prokopchuk N. *Orhanichnyi rynek v Ukraini* [Organic market in Ukraine]. *Tvarynnyctvo s'ohodni – Animal industry today*, 2018, No. 2, pp. 8–13, available at: http://organicinfo.ua/shared/promo/72/3/Organic_in_Ukraine_Trofimtseva_Prokopchuk-2017_UA.pdf [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 7 березня 2018 р.
The article was received by the Editorial staff on March 7, 2018.*